

Búr Gábor

Dél-Afrika

Az elszigeteltségtől a regionális hatalmi státuszig

Dél-Afrika már a 17. századtól kivételes szerepet játszott Afrika történetében. Egyrészt itt jött létre a kontinensen az első jelentős európai telep, másrészt a Szezi-csatorna megnyitásáig a kereskedelmi útvonalak legfontosabb metszéspontja volt Afrika déli csücske, amelynek portugál, holland, majd brit ellenőrzése az európai hatalmi viszonyok változásainak hű tükörképét adta. A 19-20. században Dél-Afrika jelentősége csak tovább erősödött. Míg keleti területeiről a kontinens majdnem felét etnikailag átrajzoló „mfecane” indult ki, addig Fokföld háborúk sorozata révén egyre tovább terjeszkedett a kontinens belseje felé. A dél-afrikai gyémánt- és aranylelőhelyek felfedezése már az 1880-as évektől komoly világgazdasági súllyal ruházta fel ezt a területet, amely ezt az Afrikában kivételes pozícióját a mai napig megtartotta.

1994 óta a dél-afrikaiak gyakorta „szivárványnemzetként” határozzák meg önmagukat, hiszen egy országban afrikaiak, európaiak, ázsiaiak élnek egymás mellett, keveredésük következtében pedig kialakult egy Afrikában egyedülálló, méreteiben csak Latin-Amerikára jellemző félvér réteg. A rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok szerint 2005-ben a Dél-afrikai Köztársaságnak összesen 46,9 millió lakosa volt, ebből 37,2 millióafrikai (79 százalék), 4,4 millió fehér (9 százalék), 4,1 millió félvér (8 százalék) és 1,1 millió (2,5 százalék) indiai, vagy ázsiai.¹

A népesség ilyen heterogén összetétele a betelepedés, a rabszolgakereskedelem, és a kontinensen belüli vándorlások nyomán alakult ki. A gyarmat alapítása utáni időkben még nem volt faji megkülönböztetés – azaz nem voltak ilyen értelmű

rendeletek. 1685-ben azonban már megtiltották az európaiak és a rabszolgák közötti házasságokat, a 19. században pedig útlevelelrendszert vezettek be a színesbőrűek számára. 1911-ben, az akkor brit dominiumként megalakult Dél-Afrikai Unióban az európaiak kivételével minden további bevándorlást megtiltottak. Akkor az ország majdnem hatmillió lakosából 4 millió volt az afrikaiak száma, (67,5 %) 1,2 millió a fehéreké (22 %), félmillió a félvéreke (9 %), és 152 ezer (2,6 %), az indiaiak száma.² Az azóta bekövetkezett változások lényegében a fehérek arányának fokozatos csökkenésével, s az afrikaiak arányának ugyanolyan mértékű növekedésével jellemezhetőek. Ez a lényegesen különböző népmozgalmi mutatókkal magyarázható, a fehérek esetében a születések száma az I. világháborútól kezdődően mindíg alacsonyabb volt a többi népcsoportnál, ám az 1980-as évekre az afrikaiak hasonló mutatójának már mindössze negyedét adta. Ezt az évtizedekre visszamenőleg érvényes különbséget sem a fehéreket minél nagyobb család vállalására buzdító politika, sem az 1924 és 1988 közötti 770 ezres bevándorlási többlete, sem az afrikaiak körében népszerűsített családtervezés nem tudta ellensúlyozni.³

E demográfiai tendenciák a fehérek politikai és gazdasági szupremáciáját veszélyeztették. Sajátságos reakcióként született meg az apartheid ideológia és politika. Az apartheid kiépítésének célja az országban élő fehérek és nem-fehérek egyenlőtlenségének fenntartása volt. E politika megvalósításához az elsősorban afrikáner érdekeket képviselő Nemzeti Párt 1948-as választási győzelmével nyílt meg az út. Sokan és sokféleképpen próbálták már összefoglalni, hogy mi is

Dél-Afrika politikai térképe

ennek az afrikánsz eredetű kifejezésnek a lényege. Vannak akik a felvilágosodás előtti Európából érkezett telepesek és a kálvinizmus örökségéből vezetik le ezt a jelenséget. Érvelésük azonban sántít, hiszen maga az apartheid csupán a 20. században vált ideológiává, hosszú brit gyarmati közbizalom után. Az apartheidnek, mint a tőkés kizsákmányolás egyik legszélsőségebb formájának leírásakor is komoly akadályokba ütközünk, mert a rendszer nagyon sok szempontból éppen a gazdasági racionalitás ellen menetelt. A második világháborúig az Afrika déli csücskén érvényes faji korlátozások nem különböztek alapvetően a világ más részein megszokottól. Az ország többszörös miniszterelnöke, Jan Smuts, az egykori búr tábornok mind a Népszövetség, mind az ENSZ születésénél komoly szerepet játszott. Valójában az ő 1948-as választási vereségével intézményesült az apartheid. Latin-Amerikában ma is létezik számos olyan ország, ahol a fehérek a népesség csupán kis hányadát alkotják, mégis ők gyakorolják a hatalmat, anélkül hogy botránykővé váltak volna. Dél-Afrikában viszont nem elégedtek meg ezzel a formával, választójogot csak a fehérek kaptak.⁴ Emellett törvények sorában próbálták meg szabályozni a fajok együttélésének szabályait, ami külön lakó- és munkahelyekben, a házasság, sőt a szexuális kapcsolatok tiltásában, külön vasúti kocsikban, illemhelyekben, stb. manifesztálódott. Időközben maga az apartheid ideológia is változott, a kezdeti pigmentokráciát egyre inkább a fekete lakosságtól való megszabadulás törek-

vése váltotta fel. Egyfajta retribalizációs kísérletbe fogtak, az afrikai lakosságot külön törzsi bantuszánokba szervezték, majd sorra „függetlenséget” adtak számukra.

A Nemzeti Párt a hatalmat egészen 1994-ig monopolizálta, ám módszerei az idők folyamán sokat változtak. A „kicsinyes apartheid”, majd az elegánsabb „nagy apartheid” kurzusok kudarcra és a sowetoi lázadás után 1978-tól Pieter Botha óvatos reformjai következtek. Eltörölték a faji elkülönítés legszembeszökőbb formáit, lehetővé tették a fajok közötti házasságkötést, visszavonták a faji elnyomás legfontosabb szimbólumát, az útleveletörvényt. Az apartheid állam fekete lakosaitól korábban úgy próbált megszabadulni, hogy „önálló” államokba, bantuszánokba szervezte őket, az ország összterületének 13 százalékát jelölve ki erre a célra. A kilenc etnikum 10 bantuszánt kapott, a koszákat kettőt is, Transkei-t és Ciskei-t, de például a zuluk bantuszánja, kwaZulu néhány nagyobb területből és mintegy száz ún. pöttyből állt.

A bantuszánok vezetői közül mindössze négy fogadta el a csupán Pretoria által elismert függetlenséget. A svázik által lakott Kangwane-t Sváziföldre próbálták meg „rásózni”, de végül is eredménytelenül. A tribalizmus erősítése az apartheid egyik legfontosabb eszköze volt. Botha reformjai a „független” bantuszánok 7 millió lakójának újra visszaadták a dél-afrikai állampolgárságot. Nem változott viszont a születéstől kötelező faji regisztráció és a fajok lakóhely szerinti elkülönítése. 1983-ban Botha megkísérelte a „szineseket” és az indiaiakat

politikailag leválasztani a feketéről olyan új alkotmánnyal, amely számukra is külön-külön parlament működtetését tette lehetővé. Az ország történetének legvéresebb zavargásait váltotta ki ez a rendelkezés, ami a lakosság háromnegyede számára semmit sem kínált. A fekete townshipekben mindennaposá váló össze-csapások a nemzetközi szankciók erősödését idézték elő, ami az arany árának mélyrepülésével kombinálva válságba taszította a gazdaságot. Betegségére hivatkozva Botha először a Nemzeti Párt, majd az ország vezetéséről is lemondott, helyére 1989 augusztusában Frederik de Klerk került.

De Klerk további reformokat ígért és öt évet kért azok megvalósításához. A feketéknek juttatandó politikai jogokról kikötötte, hogy azok nem vezethetnek más népcsoportok, például az fehérek feletti dominanciához. Javaslat született az ország átalakítására olyan föderációvá, amely a helyi önkormányzatok mellett az egyes népcsoportok egyenrangú képviselőitén alapult volna. A legerősebb ellenzéki szervezet, az 1912-ben alapított, s az 1960-as sharpeville-i vérengzés óta betiltott Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) a javaslatot elutasította, mert az szöges ellentétben állt az ANC „egy ember – egy szavazat” elvén működő centralizált állam-eszményével. De Klerk rendezte országának a „frontállamokhoz” fűződő viszonyát is, ami korábban az egész térség békéjét veszélyeztette. Namíbia népe nemzetközi segítséggel lebonyolított választásokon dönthetett sorsáról.

1990. február 2-án de Klerk sorsfordító beszédet tartott, amelyben új korszak nyitányát harangozta be. Az ANC, a Pánafrikai Kongresszus (PAC) és a Kommunista Párt betiltását hatályon kívül helyezte. Nelson Mandelát az ANC 1962-óta börtönben ülő, élő legendává vált vezetőjét és a többi politikai foglyot kiengedte börtöneikből. Beszédében többször kitért az egyes népcsoportokat megillető jogokra, elkerülendő a többségnek a kisebbség feletti önkényét. 1991-ben az apartheid két alaptörvénye, az 1936-os földtörvény (amely kizárólagos fehér tulajdonná nyilvánította az ország területének 87 százalékát) és az 1950-es, a népesség kötelező faji besorolást elrendelő törvény került visszavonásra.⁵

De Klerk 1992 tavaszán referendumot írt ki a fehér választók körében „Támogatja-e a reformfolyamat folytatását, amelyet az ország elnöke 1990. február 2-án kezdett el, s amelynek célja a tárgyalások útján új alkotmány kidolgozása?” – kérdéssel. A 85 százalékos részvétellel megtartott népszavazáson a fehér szavazók majdnem 70 százaléka igennel válaszolt a feltett kérdésre. A dél-afrikai kormány javaslatot tett az általános amnesztia meghirdetésére, ezt azonban az ANC visszautasította azzal az indokkal, hogy a kormány túlságosan olcsón kívánna így megszabadulni a múlt bűneitől. A változásokat nagyra értékelte az Afrikai Egységsszervezet (OAU) 1992-ben kiküldött tényfeltáró bizottsága, valamint az el nem kötelezettek Dzsakartában tartott X. csúcscrtekezlete is, amely megszüntette az ún. „frontországokat” és az apartheidellenes mozgalmakat támogató „Afrika-alapot”, a rendelkezésre álló összeget Szomália megsegítésére fordítva.

1992 októberében de Klerk elnök először kért bocsánatot az apartheid rendszere által elnyomott tömegektől. De Klerk és az ANC párhuzamosan hozta nyilvánosságra elképzeléseiket a jövőbeli alkotmányos berendezkedésről. Az ANC erős központi irányítású államot kívánt teremteni, míg a kormányadó Nemzeti Párt a föderalizmusban, a kisebbségek vétőjogig menő védelmében látta a jövő kulcsát.⁶

1993. február 17. és 19. között Dél-Afrika addigi történetének legátfogóbb összetételű tárgyalása kezdődött a demokratikus átalakítás lezárására 26 párt és csoportosulás részvételével. Voltak köztük olyanok, amelyek korábban nem kívántak a tárgyalásokon részt venni, mint a reformokat ellenző fehéreket képviselő Konzervatív Párt, vagy a PAC, s mind a négy tartomány tradicionális törzsi vezetői is képviseltették magukat. Április végére igen kemény szakítópróbák után sikerült dűlőre jutni egy Átmeneti Végrehajtó Tanács (TEC) felállításáról és a választások időpontjának kitűzéséről 1994 áprilisára. Mind bel- mind külpolitikai jelentősége volt annak, hogy de Klerk elnök 1993. március 24-én a parlament három házában együttes ülésén bejelentette, hogy az országban 1980 és 1989 között előállított hét atombombát 1990 folyamán megsemmisítették, a gyártóberendezéseket pedig polgári célokra alakították át. De Klerk bejelentése nyomán megszűnt annak a veszélye, hogy az atomfegyver egy szűk hatalmi elit kezében zsarolás eszköze lehessen a hazai lakosság, vagy más afrikai államok ellen.

1993. május 18-án a tárgyalófelek elfogadták a jövődöntő alkotmányos berendezkedés egyik pilléréként a föderális állam elvét. Augusztus 11-re elkészült az ideiglenes alkotmány tervezete, amely az országot a négy hagyományos tartomány (Fokföld, Transvaal, Orange Szabad Állam, Natal) helyett kilenc régióra osztotta, a végrehajtó hatalom gyakorlásában igen széles jogkört biztosítva számukra. Szintén a többpárti tárgyalások eredményeként Dél-Afrika beleegyezett Walvis Bay (Cethal-öböl) kicsi, de annál fontosabb enklávéjának átadásába Namíbiának. Szeptember 8-án megállapodás született az országot a választásokig irányító Átmeneti Végrehajtó Tanácsot (TEC) megteremtő törvény szövegéről. A TEC létrehozása megszüntette az országban évtizedek óta fennálló legitimitációs válságot. A Többpárti Tárgyalási Fórum 23 résztvevője közül csak két bantuszán, Bophuthatswana és Ciskei vezetője szavazott a törvénytervezet szövege ellen, a PAC és az Afrikaaner Volksunion (AVU) tartózkodott. 1993. október 15-én de Klerk és Mandela megosztott Nobel-békedíjat kapott az apartheid felszámolásában szerzett érdemeiért.

Az 1990 februárjában kezdődött folyamat kiemelkedő állomása volt az átmeneti alkotmány szövegének véglegesítése, majd a parlament általi becikkelyezése december 23-án. Az átmeneti alkotmány minden 18. életévét betöltött dél-afrikai állampolgárnak egyenlő jogot biztosított a négyszáz tagú Nemzetgyűlés és a 90 fős szenátus megválasztásában. Több évtizedes törekvések megvalósulása volt ez. Az alkotmány rendelkezései szerint a Nemzetgyűlést országos és regionális listákon választják meg

(200-200 személy). A szenátusba mind a kilenc régió tíz-tíz tagot delegálhat. A kilenc régió mindegyike önálló alkotmánnyal, parlamenttel, saját regionális kormánnyal rendelkezik. Az átmeneti alkotmány intézkedett a Dél-Afrikában újdonságnak számító alkotmánybíróóság felállításáról, az igazságszolgáltatás függetlenségéről, a „tradicionális vezetők” (törzsfők) szerepéhez juttatásáról a kormányzás minden szintjén, valamint a Dél-afrikai Köztársaság 11 hivatalos nyelvéről, ami a korábbi angol és afrikánsz mellett a ndebele, északi-szotó, déli-szotó, szvázi, conga, cvána, venda, kosza és zulu nyelvek egyenrangúsítását jelentette.

Az 1990 és 1994 között végbement „tárgyalásos forradalom” valódi hőse nem de Klerk, hanem Nelson Mandela volt. A terrorizmusért elítélt politikus börtönéből szabadulva mindent megtett a békés átmenet biztosításáért. Az ANC pozícióit gyengítette, hogy legfőbb korábbi támogatója, a Szovjetunió megszűnt létezni, ugyanakkor Mandela bel- és külföldi népszerűsége hozzájárult ahhoz, hogy a forradalmi várakozások nem vezettek ellenőrizhetetlen erőszakhoz. Mandela a tárgyalások folyamán mindvégig érvényesíteni tudta az ANC legfontosabb célkitűzéseit. Ahogy néhány, az ellenoldalon érintett tárgyaló később keserűen megjegyezte, Mandela dolgát megkönnyítette, hogy a tárgyalásokon a gazdag dél-afrikai fehérek elárulták a szegény fehérek érdekeit. Tették ezt annak reményében, hogy az új Dél-Afrikában is megőrizhetnek sokat kiváltságos gazdasági pozícióikból, vagy legrosszabb esetben kivándorolhatnak. Ilyen prizmán keresztül nézve az apartheid végét hozó kompromisszum az elitek összeküvése volt.⁷

Az óriási bel- és külföldi érdeklődés mellett 1994. április 26-29-én megtartott választások az ANC 62,6 százalékos elsöprő győzelmét hozták, így a parlament 400 fős alsóházába 252 képviselője jutott be. A Nemzeti Párt a voksok 20,4 százalékát kapta, ami 82 mandátumot jelentett. A zuluk önállóságáért sikraszálló Mangosuthu Buthelezi pártja, az Inkatha Szabadság Párt (IFP) 10,5 százalékkal (a zulu lakosság mintegy fele szavazott a pártra) 43 mandátumot szerzett. Az összes többi párt, beleértve a Pánafrikanista kongresszust és a változásokat elvető fehérek Szabadság Front (FF) pártját is, mindössze 6,5 százalékon osztozott. A győzelem ellenére az ANC a korábbi egyezségnek megfelelően nemzeti egységkormányt alakított minden, a szavazatok legalább 5 százalékát megszerzett párt bevonásával. A Nemzeti Párt 1996 júniusában kilépett a koalícióból, Buthelezi viszont belügyminiszterként mandátuma végéig kitarított mellette.

Az 1996 decemberében elfogadott végleges alkotmány megszüntette a szenátust, a Tartományok Nemzeti Tanácsát hozva létre helyette, lényegében a szenátushoz hasonló, a kisebbségek és a regionális érdekek érvényesítésének jogkörével. A végleges alkotmány alapján került sor 1999. június 2-án az újabb választásokra, ami az ANC számára még a korábinál is fölünyesebb győzelmet hozott. A 22,8 millió választásra jogosult háromnegyede ment el szavazni, s az ANC mindössze néhány tizedszázalékkal maradt el az alkotmányváltoztatáshoz is elegendő kétharmados

többségtől, 266 parlamenti mandátumot szerezve. A Nemzeti Párt utódja, az Új Nemzeti Párt (NNP) csak 28 mandátumot tudott szerezni, így csupán a negyedik lett a pártok erősrendjében. A Demokrata Párt 38, míg az Inkatha Szabadság Párt 34 parlamenti helyhez jutott.⁸ A 2004 áprilisában tartott harmadik választások az ANC számára immár az abszolút többséget biztosították, az érvényes szavazatok 70 százalékát kapta a párt, s ez 279 mandátumot jelentett. Az NNP összeomlott, csupán másfél százalékot kapott, ami csupán 7 mandátumra volt elég. A DP és az IFP is csupán 50 ill. 28 mandátumot szerzett.⁹

Néhány politológus amiatt fanyalgott, hogy mind a három dél-afrikai választás „fajok szerinti népszámlálás” volt. S valóban, az ANC-nek kevés fehér szavazója volt, ugyanakkor a Nemzeti Párt és utódja kevés fekete támogatóra lelt. A különbség azonban Fekete-Afrika többi államához képest jól kitapintható. Az ANC nem etnikai, s nem is faji alapon álló párt, soraiban az indiaiak erősen, a színesek és fehérek gyengébben reprezentáltak. Az ANC azonban alapvetően a szegények szavazataira támaszkodik, s ez elsősorban a fekete lakosságot jelenti. Az ANC szerepe kettős, a szegények, közöttük a sowetoi lázadás nyomán képzettség nélkül maradt „elveszett korosztály” millióinak képviselete és ellenőrzés alatt tartása is egyben. Ez utóbbi funkció sikeres betöltése minden kisebbség (faji, etnikai, jövedelmi, stb.) érdeke az erőszak politikai eszközként történő alkalmazásának elkerülésére. Az elégedetlenek tömegei nem csupán az ANC politikai hegemoniáját, hanem a kisebbségek érdekérvényesítési lehetőségeit is veszélyeztethetik. Az apartheid-rendszer öröksége a még gyenge, de gyorsan bővülő afrikai középosztály. Képviselői már 1999-ben is jelentős szerepet játszottak a Demokrata Párt megerősödésében.

Fekete-Afrika leggazdagabb államában a tömeges szegénység és a minden képzeletet felülmúló bűnözés leküzdése, a 30-50 százalékosra becsült munkanélküliség, a lakás- és egészségügy lényeges javítása lehet minden nemzeti konszenzus alapja, amelynek megvalósítása az országot tartósan a demokrácia pályáján tarthatja. A „Mandela effektus” is megkönnyíti, hogy Dél-Afrika ezen a téren jó példával szolgáljon a kontinens többi államának.

A dél-afrikai rendszerváltást a kelet-európaiakat is felülmúló várakozások kísérték, s ahogy nálunk is, ezek a várakozások csak töredékesen teljesültek. Az ANC 1994-ben a fehérek által birtokolt földek 30 százalékának átadását ígérte húsz éven belül a földnélküli fekete népesség számára. Eddig ebből az ígéretből mindössze néhány százalék teljesült. Egyes számítások szerint a fekete lakosság legszegényebb 25 %-a, amelynek a jövedelme már 1974. és 1994. között megfeleződött, az utóbbi évtizedben újabb 10 %-os veszteséget könyvelhet el. Ennek oka, hogy a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet drasztikusan csökkent. A szegénység és a rendkívül magas munkanélküliség a bűnözés melegágya. A politikai gyilkosságok megszűntek, ám Dél-Afrika így is toronymagasan vezet a világ erőszakos haláleseti statisztikáit. A megállíthatatlanul terjedő AIDS-járvány ma már havonta

több áldozatot követel, mint ahányat az apartheidellenes harc húsz éve összesen. E tények bármelyike már önmagában is rövidtávon megbuktatná a kormányt a világ legtöbb országában, esélyt sem adva a háromszori újraválasztásra. Hogy ez Dél-Afrikában másképp van, annak oka a rendszerváltás pozitív hozadékaiban is rejlik.

A gazdaságot sikerült átállítani a kitermelőiparról a feldolgozóiparra. A külföldi befektetők visszatértek, számos helyi cég pedig nemzetközi mamuttá nőtte ki magát, a bányászati-, a sör-, a papír-, és egyéb iparokba történt befektetései révén. A rendszerváltás nem zsugorította össze a gazdaságot, ellenkezőleg, az első pillanattól kezdve töretlen fejlődésnek indította. Az ország nem csupán az afrikai kontinens messze legnagyobb gazdasága, de a szankciók feloldása után a legtöbb ottani ország elsősorú kereskedelmi partnerévé vált. A gazdasági fejlődésre építve az apartheid-korszak után milliók jutottak lakáshoz, egészséges ivóvízhez, áramhoz, telefonhoz, tartós fogyasztási cikkekhez. A fekete népesség leggazdagabb 25 %-a 1994. óta harmadával nagyobb jövedelemhez jut, mint korábban. Mára a középvezetők fele, a felsővezetők negyede fekete. Főleg az állami szektorban gyors az előrelépésük, ám a pozitív diszkriminációt a magánszektorra is kiterjesztő előírásoknak köszönhetően ott is nagyon keresik őket. Így a jól képzett feketék akár 15-20 százalékkal is többet keresnek fehér társaiknál. A kormány deklarált célja, hogy egy évtizeden belül a részvények negyede legyen feketék tulajdonában.¹⁰

Ugyancsak az eredmények kategóriájába tartozik az 1996-ban létrehozott „Igazság és megbékélés bizottság” (Truth and Reconciliation Commission, TRC) sikeres működése is, amely nem csupán az apartheid rendszer 1960. és 1994. között elkövetett bűneit állította pellengérré, de fényt derített az ANC, az IFP és a PAC kiképzőtáboraiiban gyakori kényszertorzarásokra, megfélemlítési kampányaira, erőszakba torkolló akcióira is. A „bűn ne maradjon büntetlenül” elvének ideiglenes felfüggesztése által politikailag motivált bűncselekmények önkéntes bevallói felmentést nyerhettek a Desmond Tutu Nobel-békedíjas érsek által vezetett bizottságtól. A bizottság tevékenysége Dél-Afrikában valóságos társadalmi katarzist eredményezett, amit a legtöbb kelet-európai ország joggal irigyelhet. A Tutu-féle bizottság az apartheid-korszak áldozatainak 22 ezer névből álló listáját is összeállította, s ök egyszeri, 3750 USA dollárnak megfelelő kártérítést kaptak. A Mandelát az elnöki székben 1999-ben követő Thabo Mbeki ugyanakkor kizárta annak a lehetőségét, hogy a dél-afrikai kormány a hazai és nemzetközi vállalatokat az apartheid idején szerzett haszon miatt jóvátétel fizetésére kényszerítse.

Összességében Mandela és Mbeki kormányai sikeresnek mondhatóak. Az afrikaiak nagy tömegének jobbitottak a sorsán, s az e jobbitásból kimaradt milliók sem veszítették el a reményt, hogy eljön az idő, amikor rájuk is sor kerül. E remény fenntartásán múlik, hogy negyedszerre, ötödszörré, s még tovább is sikerül-e besöpörni a voksokat. Gyakorta

prognosztizáltak valamiféle szocialista fordulatot a rendszer politikájában, éppen az alul lévő meggyerése céljából. Ám a logika itt fordítva látszik működni, nem az előrejutás jelenti a helyben maradást, már maga a maradás is eredmény. Ez annál is inkább így van, mert időközben egyedül Zimbabwéból legalább kétmillió menekült áradata zúdult az országra az ottani elhibázott politika miatt fellépő válság miatt. A gazdasággal természetesen más a helyzet, ott haladni kell előre, s a keserű pirulát a pozitív diszkrimináció többletköltségei jelentik. Mindez azonban eltörpül az egykor volt apartheid rendszerének fenntartási költségeivel szemben. Az 1996. óta ellendrukkernek számító de Klerk is elismerte a 2005. tavaszán megtartott választások után, hogy a mai Dél-Afrika sokkal jobb feltételeket biztosít lakosainak, mint az 1994 előtti.

Dél-Afrika apartheid utáni korszakának ma még felbecsülhetetlen hozadéka, hogy a válsággal sújtott Afrikában a kibontakozást szolgáló kezdeményezések élére állt. Noha a kezdeti euforikus várakozások, miszerint az ország képes kivontatni a kátyúból az egész kontinenst, nem teljesültek, az ország hamar rátalált arra az útra, amelyet a körülmények szinte kínáltak, regionális hatalomként a békefenntartástól a konfliktusok mediáció útján történő rendezésén át a szegény afrikai országokba irányuló segélyezés elsőszámú közvetítőjeként jelenik meg. Ehhez járul Nelson Mandela óriási nemzetközi tekintélye is, ami az egész kontinens büszkeségévé vált.

Afrika egymilliárd felé közelítő lakosságából alig minden huszadik él itt, mégis a dél-afrikai gazdaság adja az afrikai kontinens gazdasági erejének egyötödét. A szub-szaharai térség GDP-jéből a részesedése már egyharmadnyi. A kontinens teljes ipari termeléséből az ország 40%-kal részesedik, áramtermeléséből 50 %-kal, a kontinens aszfaltozott útjainak fele itt épült, a mobiltelefonok több mint harmada, a számítógépek és az ATM-ek több mint fele itt működik. A Dél-afrikai Köztársaság kilenc tartománya közül a legfejlettebb, Gauteng gazdasága egyedül akkora méretű, hogy azzal csupán egyetlen másik afrikai ország, Egyiptom gazdasága állja az összehasonlítást. A kontinens 2003-as mindössze 130 milliárd dolláros exportjából Dél-Afrika 36,8 milliárd dollárral részesedett.¹¹

Dél-Afrika az elmúlt évtizedben átlagosan évi 3 % gazdasági növekedést produkált, alig többet, mint a népességszaporulat. Minden elért eredmény ellenére a dél-afrikai gazdaság és társadalom az utóbbi évtizedben nem tudott kitörni az egyenlőtlenség és féloldalas fejlődés csapdájából, a ma már minden népcsoport számára egyenlő esélyeket nyújtó, s a nyugati világ anyagi színvonalát képviselő körzetei mellett ott találhatóak a harmadik világra jellemző szegénység jelentős szigetei is, ami főleg az afrikai népességet érinti. KwaZulu-Natal tartományban a lakosság 30, Kelet-Fokföldön 40%-a nem jut egészséges ivóvízhez, villanyáramhoz, s egyéb alapvető szolgáltatásokhoz. Dél-Afrika társadalmi inkább latin-amerikai, semmint szub-szaharai jellegzetességeket

mutat: óriási vagyoni különbségeket, (a faji megkülönböztetés helyére lépve), ám stabil politikai intézményeket és hatékonyan működő államgépezetet.¹²

A fenti egyenlőtlenségek alapján az apartheid megszűnte után az elemzések kétféle lehetséges irányt vázoltak fel. Első örömeiben a legtöbb szakember a dél-afrikai lokomotív beindulását prognosztizálta, ami kihúzza majd az egész kontinenst a kátyúból. A másik, inkább a gazdasági egyensúlytalanságnak a politikába történő konvertálódásától tartott, attól, hogy Dél-Afrika dominálni fogja esetlegesen az egész kontinenst, de minimálisan Afrika Egyenlítő felé fekvő országait. Az új dél-afrikai vezetés a múlt öröksége miatt is kínosan kerülte, hogy a gazdasági befolyás egyoldalú politikai befolyássá transzformálódjék. Külpolitikai prioritásai 1994 áprilisától ezért nem is a gazdasági érdekeinek maximális érvényesítését célozták. Az emberi jogok érvényesítése vált – a saját történelmi tapasztalatok alapján is – az elsőrendű célkitűzéssé.¹³ Nelson Mandela életpályája, egész habitusa is ebbe az irányba terelték a dolgokat. A Nemzeti Párt nacionalizmusa átadta a helyét az ANC internacionalizmusának. Ennek is köszönhetően, a hatalomváltáskor az ANC a külpolitikában a vártnál zökkenőmentesebben tudta a váltókat átállítani. A dél-afrikai külpolitikai vonalvezetésben az apartheid bukása óta kulcsszerepe van a jelenlegi elnöknek, Thabo Mbekinek. Mandelától eltérően soha nem ült börtönben, ám 28 évig élt száműzetésben. Egykor radikális nézeteivel tűnt ki, 1970-ben katonai kiképzésben is részesült a Szovjetunióban, igaz ezen ismereteit gerillaharcosként soha nem kamatoztatta. 1989-től 1994-ig ő volt az ANC Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője, akkor Mandela mellett de Klerk-vel együtt alelnök lett. 1997-ben ő váltotta Mandelát az ANC élén, két évvel később pedig az államfői székben is. Nem rendelkezik ugyan Mandelához fogható karizmával, ám annál nagyobb pragmatizmussal és tapasztalattal az apparátus hatékony működtetése terén. Nevéhez, ill. az általa irányított testülethez fűződik az ANC már legalitásában, de a hatalomváltásra még csak készülöben meghirdetett külpolitikai programja, valamint annak a megváltozott feltételekhez való hozzáigazítása 1994. decemberében.¹⁴

Mandela és Mbeki egymástól mindig jól megkülönböztethető irányvonalat képviseltek. Ez már 1995-ben nyilvánvalóvá vált, mikor Ken Saro Wiwa halálraítélése, ill. más nigériai ellenzékiek kivégzése kapcsán Mandela egyértelműen elítélte az akkori nigériai vezetést, Mbeki viszont, aki korábban évekig vezette az ANC lagosi képviseletét, sokkal megértőbb álláspontot foglalt el az ügyben. Az AIDS-probléma gyökeresen eltérő megközelítése és az évek óta húzódó zimbabwei válság még markánsabban kiemeli e különbségeket, mindez azonban nemhogy szakításhoz, de még egymás burkolt bírálatához sem vezetett. Míg hivatalban volt, Mandela akkor is inkább a nagyobb ügyeket intézte, az aprómunkát pedig helyettese. A módszer hatékonynak bizonyult. Tony Blair például 1999. januári hivatalos dél-afrikai látogatásakor a régóta húzódó Lockerbie-ügyet is felvette a Nelson Mandelával

folyó tárgyalásainak témái közé. Mandela vállalta a közvetítést Kadhafival, s még az év tavaszán eredményt ért el, áprilisban Líbia két gyanúba keveredett polgárát kiadta Hollandiának.¹⁵

Mandela visszavonulása szabaddá tette az utat ahhoz, az Afrika iránt elkötelezett Mbeki saját, nem kevésbé küldetésudatos politikája kibontakozhasson. Az emberi jogok feletti örködésnek ebben kisebb ugyan a szerepe, ám akárcsak Mandela elnöksége idején, Mbeki számára is alapvető prioritás a hegemon szerep kerülése a kontinens ügyeiben. Ebben a szellemben viszonyul Dél-Afrika még a tőle leginkább függő partnerországokhoz is, például közvetlen szomszédjaihoz, amelyek máig is importjuk 75-95 %-át Dél-Afrikából fedezik. Újratárgyalták a Dél-afrikai Vámunió 1969-től érvényben lévő szabályozási rendszerét, a korábban Dél-Afrikának egyoldalú előnyöket nyújtó feltételeket megváltoztatták, sőt bevezették a fordított arányosság elvét a közös, ám oroszlánrészt Dél-Afrikából származó befizetések felosztásában. Leshoto pl. így állami költségvetésének 50 %-át a vámunió által neki visszaosztott pénzeknek köszönheti, míg nemzeti jövedelméből a Dél-Afrikában dolgozó polgárai hazatérésére 45 %-ot tesz ki.¹⁶

A szabad Dél-Afrika első évtizedében külföldi szerepvállalásával inkább a várokozások alatt teljesített. Egyetlen egy esetben, 1998-ban éppen Leshotóban került sor – Botswanaival karöltve – fegyveres beavatkozásra, hogy az országban elharapódzó anarchiát felszámolják.¹⁷ Az afrikai és a nemzetközi közösség nem sokallta, hanem éppenséggel kevesellte Dél-Afrika – az említett eset kivételével kizárólagosan előzetes nemzetközi felhatalmazással indított akcióit, közvetítéseit. Hiányolta beavatkozását, pl. 1994-ben Ruandában is. A dél-afrikai vezetésen belül is élénk vita bontakozott ki arról, hogy az ország kétségkívül meglévő katonai potenciálját ne használják-e ki a béketeremtésre. A negatív döntés elsősorban nem is azoknak volt köszönhető, akik az ország belső gondjainak megoldására helyezték a fő hangsúlyt, sokkal inkább annak, hogy még élénken kísértett a múlt, mikor a dél-afrikai katonák megjelenése bárhol Afrikában agresszióknak számított.

2005 folyamán Dél-Afrika 3000 békefenntartóval volt jelen a kontinensen, Burundiban, ill. a Kongói Demokratikus Köztársaságban, az ENSZ illetve az Afrikai Unió felhatalmazásával.¹⁸ Ez nem túl nagy létszám, ahhoz képest, hogy a Dél-afrikai Köztársaság továbbra is a kontinens messze legerősebb hadseregével rendelkezik,¹⁹ s hogy Franciaország egyedül Elefántcsontparton ugyanekkor 5000 katonáját állomásoztatta.

A 2004-es választási évben mintha némi elmozdulás történt volna az intervenciózusabb külpolitika irányába. Líbiával szemben Dél-Afrika nyert az új pánafrikai parlament székhelyéért folyó versenyben, s azt a Pretoriához közeli Midrand-ben fogják felépíteni. Mivel a 18 millió dollárra becsült költségekhez a többi állam aligha fog tudni komolyabban hozzájárulni (az Afrikai Unió költségvetését alapvetően négy állam, Dél-Afrika, Algéria, Nigéria és Líbia fedezi), az oroszlánrészt Dél-Afrikának kell fizetnie.²⁰

Addisz Abebában az ország külügyminiszterét, Nkosazana Dlamini Zuma-t választották az újonnan létrehozott Afrikai Béke és Biztonsági Tanács első elnökévé, Darfurba dél-afrikai megfigyelők érkeztek. Ide számítva azt is, hogy Thabo Mbeki második, s az alkotmány szerint utolsó elnöki mandátuma során a korábbiaknál is erősebben törekszik az „Afrikai problémákra afrikai megoldások” elv alkalmazására, ezáltal felerősödhet egyfajta pánafrikai kurzus.

Ez azonban már alapjaiban térne el Nkrumah pánafrikanizmusától, amely a politikai egység megteremtésével kívánt a gazdasági együttműködésnek utat törni, a mai dél-afrikai külpolitika viszont a gazdasági integráció alapján képzelet el a szorosabb politikai összefogást, abból kiindulva, hogy a nagy nemzetközi vállalatok sokszor egész Afrika éves jövedelmét meghaladó forgalmat bonyolítanak, így velük szemben csak a kontinentális méretű összefogás vezethet eredményre. E megközelítésnek a „neo-pánafrikanizmus” nevet szokták adni.²¹ Ismerve a gondokat, mint amilyen az AIDS gyors terjedése, vagy a valódi politikai pluralizmus intézményesülésének kínjai kontinensszerte, olyan kihívások ezek, amelyek meghaladják Dél-Afrika, de az egész kontinens lehetőségeit is. Így Dél-Afrika az „Afrikai Renaissance”, az „Új Partnerség Afrika Fejlesztésére” (NEPAD), s az Afrikai Egységsszervezetet 2002. július 8-i létrejöttével felváltó Afrikai Unió (amely az EU afrikai megfelelője kíván lenni, s amely szimbolikusan a dél-afrikai Durban-ben alakult meg), és más pánafrikai kezdeményezések elindítójaként rá van utalva a nem-

zetközi együttműködésre. Ezt az EU is elismeri, 2003–2005-ös Indikatív Programja 386 millió euró támogatást tartalmaz, s még a 2006-os évben is 129 millió eurót, mely összegek egyre nagyobb hányada szolgálja a regionális fejlesztéseket.²² 1995–2002 között az EU 880 millió eurót hagyott jóvá, s 555 milliót fizetett ki ténylegesen Dél-Afrikának. Ez az ország számára nyújtott segélyek 25 %-a volt, amit az Európai Befektetési Bank és a 15 uniós tagállam kétoldalú átutalásai a fejlesztési segélyek terén 70 %-ra tornáztak fel.²³ (Afrika a világ 50-60 milliárd dollárra taksált fejlesztési segélyeiből 2000-ben 16,8 milliárd dollárral, 2002-ben 18,8 milliárd dollárral, 2004-ben 25 milliárd dollárral részesedett). A jövőben az ország egyre kevesebb segélyben fog közvetlenül részesülni, ugyanakkor az Afrika déli részének szánt segélyek növekvő hányadát fogják a nagyobb hatékonyság elérése céljából rajta keresztül csatornázni, s ez

felerősíti Dél-Afrika szerepét a kontinens gondjainak, némi eufemizmussal: „posztkoloniális viszonyainak” meghaladásában. Valamiféle „Pax Africana Australiensis” azonban több okból is kizárt. Elsősorban azért, mert a kontinens szegénysége és elmaradottsága, gyakorta kaotikus viszonyai nagy teret engednek a külső, nagyhatalmi, sőt akár csak középhatalmi törekvések érvényesítésének, valamint a donorkok, nemzetközi szervezetek befolyásának. Dél-Afrika kontinentális összehasonlításban kimagaslóan fejlett és gazdag, nemzetközi összehasonlításban azonban még a vásárlóerő paritást tekintve is csupán Törökország és Argentína között kap helyet.²⁴

Az apartheid öröksége is kizárja a hegemoniát, amire maga a dél-afrikai vezetés sem törekszik. Ám éppen a gazdasági és politikai aszimetriák követelik ki a viszonyok tisztázását.

Az egykori (nyugat-)német modell: „gazdasági óriás – politikai törpe” Dél-Afrika esetében nem működik, de ez egyáltalán nem is volna kívánatos. Az 1994 után hosszúra nyúlt politikai mézeshetek az Afrikai Unió intézményrendszerének és működési mechanizmusainak kiépülésével végéhez közelednek, ez a korábbiakhoz képest lényegesen több konfliktust fog gerjeszteni. A menekültáradat nem csupán Európát fenyegeti, egyedül Zimbabweból kétmillióra teszik a Dél-Afrikába távoztottak számát. Az eddigi inaktivitás, a „csendes diplomácia”, amit sokan csak néma diplomáciaként emlegetnek, nem tartható fenn sokáig.

A közelmúltban négyezer zimbabwei fehér farm erőszakos kisajátításának ügye Namíbiában is példaként szolgálhat, ám az ötvenezerre becsült dél-afrikai fehér farmerréteg jövő-

beni sorsa is sokban függ attól, milyen megoldást sikerül találni Zimbabweben. S ennél még sokkal több forog kockán. Mugabe rendszere aláasta a gazdaságot, amely így jóval kevesebb dél-afrikai árut képes felvenni, s az egész térségben bizonytalanságot szül, elriasztva a befektetőket. Az „Afrikai Renaissance” célkitűzéseit áshatja mindez alá, s feszültséget teremthet a kontinensen belül.

Dél-Afrika roppant vonzóerőt gyakorol Fekete-Afrika értelmiségére, ám ez a vonzerő nem csupán intellektuális, hanem nagyon is gyakorlati, igen sokan próbálnak meg áttelepülni északról. Egy olyan kontinens esetében, amely értelmiségének felét már amúgy is elveszítette a brain drain során, ennek a folyamatnak roppant negatív következményei vannak. S a migráció egyáltalán nem korlátozódik csupán a képzett elitre, a vándormunkások a formális és informális gazdasági szektorokban egyaránt jelen vannak, feszültséget keltve az évi fél millió fővel növekvő hazai munkaerőpiacon. Már ma is gyakran vádolják Dél-Afrikát túlságosan szigorú vízumpolitikája miatt a kontinens kevésbé gazdag országai.²⁵

Egyéb külső körülmények is befolyással lesznek az ország státuszának alakítására, elég csupán arra gondolni, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak kibővítése milyen rivalizálást indíthat el Dél-Afrika és Nigéria és az egyéb lehetséges kandidátusok között az Afrikának szánt hely megszerzéséért. Már a 2008-as olimpiai játékok megrendezésére benyújtott fokvárosi pályázat ügye is megmutatta, hogy Dél-Afrika nem számíthat automatikusan az afrikai országok támogatására, még akkor sem, ha Afrikából egyetlen más ország városa sem jöhet szóba a belátható jövőben egy ekkora rendezvény házigazdájaként.

Dél-Afrika viszonylagos fejlettsége és gazdagsága az előnyök mellett csapdát is rejt, hiszen ez a demokratikus jogok következetes érvényre juttatására történő erőfeszítéseivel könnyen eredményezheti, hogy a magukat kényelmetlenül érző afrikai partnerek a Nyugat lakójának kiáltják ki, s akkor új formában feleledhet a korábbi kirekesztettség, a jelenleg erősödőben lévő közvetítő szerepe és általános elfogadottsága a kontinensen semmivé válhat. Ennek elkerülése az ország, a kontinens és az egész nemzetközi közösség érdeke is, hiszen a formálódóban lévő „Mbeki doktrina” – a belpolitikában oly sikeres kiegyezéssel keresése a külpolitikában is –, lényegi hozzájárulást jelenthet Afrika békés fejlődéséhez. Jacob Zuma alelnök korrupciós botrány miatti menesztése 2005. júniusában azt volt hivatva bizonyítani, hogy a dél-afrikai elnök határozottan lép fel akár a legnépszerűbb politikusokkal szemben is.²⁶ Kérdés, hogy Mbeki mikor fog hasonló határozottságot mutatni Mugabéval szemben is. Ám ennél is fontosabb annak bizonyítása, hogy Zuma esete csupán egyetlen személy botlása, s nem a hatalom legfelső csúcsáig elérés korrupció megnyilvánulása, hiszen az utóbbi esetben minden eddigi eredmény kerülne veszélybe.

JEGYZETEK

- ¹ Az utolsó népszámlálást Dél-Afrikában 1996-ban tartották, azóta a Dél-afrikai Statisztikai Hivatal évenként becsléseket tesz közzé. Lásd: <http://www.statssa.gov.za/Publications/P0302/P03022005.pdf> Az 1996-ban a népesség száma 2,7 millióval volt több, mint azt a statisztikusok előzetes becsléseik alapján várták, mert az apartheid korszakban sok afrikai igyekezett kibújni a népszámlálás alól, illetve az ország évtizedekre visszanyúlóan sok legális és még több illegális bevándorlót vonzott. A legújabb becslések viszont a népességnövekedés jelentős lassulását jelzik, vitás azonban, hogy ez 10-25 % közé tett HIV-fertőzöttek miatt van-e, avagy a családtervezési erőfeszítések gyümölcse érett be.
- ² D.L. Wiedner: *A History of Africa. South of the Sahara*. New York, 1962. 115.l.
- ³ 1991-ben Dél-Afrika-szerte kétszer annyi családtervezési klinika működött, mint ahány más egészségügyi intézmény. Lásd: John Iliffe: *Africans: The History of a Continent*, Cambridge, 1995. 281.l.
- ⁴ A „fokföldi szinesektől”, azaz a félvérektől pedig visszavették 1948. után visszavették a brit gyarmati idők liberálisabb hagyományaira épülő, igaz vagyoni és műveltségi cenzusos választójogát.

- ⁵ Nigel Worden: *The Making of Modern South Africa*. Blackwell, Cambridge, 1994. 137.l.
- ⁶ William Beinart: *Twentieth-Century South Africa*. Oxford University Press, Oxford, 1994. 255. l.
- ⁷ Heribert Adam, Frederik van Zyl Slabbert, Kogila Moodley: *Comrades in Business. Post Liberation Politics in South Africa*. Tafelberg Publishers, Cape Town, 1998. 57.l.
- ⁸ <http://www.parliament.gov.za/ha/index.asp>
- ⁹ <http://www.saweb.co.za/elections/results.asp>
- ¹⁰ White Paper: *Affirmative Action in the Public Service*. Department of Public Service and Administration, South Africa, Pretoria, March 1998. General Notice. Notice 564 OF 1998.
- ¹¹ Afrika részesedése a világ exportjából az 1980-as 5 %-ról napjainkra 2 % alá süllyedt. Lásd: *World trade liberalisation still excludes Africa*. Financial Times November 22. 2004.
- ¹² Siegmund Schmidt: *South Africa: the New Divide in: International Politics and Society 2003/4*. pp. 148-163.
- ¹³ Lásd: James Barber: *Mandela's World: The International Dimension of South Africa's Political Revolution*, Athens, Ohio, 2004, p. 224.
- ¹⁴ *Foreign Policy in a New Democratic South Africa: A Discussion Paper*, October 1993. Johannesburg: African National Congress, Department

of International Affairs. p. 29, ill.: Foreign Policy Perspective in a Democratic South Africa. Johannesburg: African National Congress, Department of International Affairs, 1994 December. p. 28.

¹⁵ <http://www.iss.co.za/Pubs/ASR/9No3/SAMiddlePower.html>

¹⁶ World Trade Organization, South Africa, 2004 november http://stat.wto.org/CountryProfiles/ZA_e.htm

¹⁷ Dél-Afrika 600, míg Botswana 200 katonával vett részt az akcióban. A SADC csupán később adott felhatalmazást a beavatkozásra, igaz visszamenőleges hatállyal.

¹⁸ http://www.sabcnews.com/south_africa/general/0,2172,83856,00.html
Afrika első békefenntartással foglalkozó konferenciáját is Dél-Afrikában rendezik meg 2006. márciusában. Lásd: Peacekeeping, Reconstruction and Stability Operations in Africa. Deploying Successful Support, Peacekeeping and Developmental Missions in Africa. March 28 – 30, 2006 · Indaba Hotel, Fourways, Johannesburg, Gauteng, South Africa.

¹⁹ Dél-Afrika 1999-ben, fél évvel a Mandela – Mbeki elnökváltást követően 4,8 milliárd dollár értékben írt alá fegyvervásárlási szerződést brit, német, francia, svéd, olasz és más, nyugat-európai cégekkel, hadihajók, tengeralattjárók, repülőgépek – többek között a Magyarország által bérelni szándékozott, negyedik generációs Gripen vadászgépek

vásárlásáról. Az ország maga is fejlett és nemzetközileg versenyképes védelmi iparral rendelkezik, amelyet még maga Mandela is nyíltan támogatott, munkahelyteremtő voltára hivatkozva.

²⁰ Keith Gottschalk, Siegmund Schmidt: The African Union and the New Partnership for Africa's Development: Strong Institutions for Weak States? In: International Politics and Society, 2004/4. pp. 138-158.

²¹ Oliver Gerrit: Is Thabo Mbeki Africa's saviour? The Royal Institute of International Affairs, International Affairs, 79. 4. (2003) pp. 815-825.

²² South Africa European Community. Country Strategy Paper and Multi-annual Indicative Programme for the period 2003-2005. p. 18.

²³ u.o. pp. 19-21.

²⁴ CIA, The World Factbook, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/rankorder/2001rank.html>

²⁵ Assessing South Africa's Economic Role in Africa: Engine of Growth and/or Emerging Regional Role Speech by Shabanji Opukah, Corporate Social Accountability Manager of British American Tobacco, London,

The Royal Institute of International Affairs, Chatham House, Joint conference of The Royal Institute of International Affairs and The South African Institute of International Affairs, 9 – 10 June 2004

²⁶ <http://www.info.gov.za/leaders/former/zuma.htm>

